

С.М. Дуйсенова¹ , А.Б. Сарсенова^{2*} , А.С. Айдарбекова³

¹ Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті,
Ақтау қ., Қазақстан Республикасы

² С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

² №4 облыстық психологиялық-медициналық-педагогтік консультациясы,
Қазақстан Республикасы

* e-mail: duisenova.s@kaznmu.kz

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУТИЗМІ БАР БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕУ ЖӘНЕ ҚОЛДАУ СТРАТЕГИЯЛАРЫНЫҢ ҚИЫНДЫҚТАРЫ: САПАЛЫ ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Бұл мақала Қазақстанда аутизм спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуіндегі мамандардың – психологтардың, логопедтердің және педагогтардың рөлін қарастырады. Зерттеудің мақсаты – кәсіби араласулардың аутизм спектрі бұзылған балалардың қоғамға интеграциясына қалай әсер ететінін бағалау және мамандардың да, отбасылардың да кездесетін негізгі проблемаларын анықтау. Зерттеу сапалы әдістерге, соның ішінде Алматы облысындағы арнайы білім беру орталықтарында жұмыс істейтін мамандармен жүргізілген құрылымдық сұхбатқа негізделген. Нәтижелер аутизм спектрі бұзылған балалар кездесетін бірнеше негізгі қиындықтарды, соның ішінде қарым-қатынас кедергілерін, сенсорлық өңдеу қиындықтарын, әлеуметтік қате түсініктерді және институционалдық шектеулерді көрсетеді. Нәтижелер мамандандырылған араласулар аутизм спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуіне оң әсер етеді деген болжамды қолдайды. Дегенмен, зерттеу сонымен қатар қоғамды ақпараттандыруды арттыру, кәсіби дайындықты жақсарту және күшті институционалдық қолдау көрсетудің шұғыл қажеттілігін көрсетеді. Бұл зерттеу қазіргі тәжірибелердің тиімділігі мен қалған мәселелері туралы эмпирикалық дәлелдемелерді қамтамасыз ету арқылы Қазақстандағы аутизм спектрінің бұзылуына арналған араласуды ғылыми тұрғыдан түсінуге ықпал етеді. Зерттеу инклюзивті қоғамды дамытуға жәрдемдесу үшін білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік саясатты біріктіретін көп қырлы тәсілдің қажеттілігін көрсетеді. Бұл тұжырымдар аутизм спектрі бұзылған балалар мен олардың отбасыларына жан-жақты қолдау көрсету жүйесін әзірлеуге ұмтылатын педагогтарға және психикалық денсаулық мамандарына, сондай-ақ осы саламен айналысатын мемлекеттік қызметкерлерге пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: аутизм спектрінің бұзылуы; әлеуметтік бейімделу; жеке интервенция; сенсорлық интеграция; инклюзивті білім беру; мінез-құлық терапиясы; қарым-қатынас мәселелері.

S.Duisenova¹, A.Sarsenova², A.Aidarbekova³

¹ Caspian University of Technology and Engineering named after Sh.Yessenov
Aktau, Kazakhstan

² S. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan
² Regional psychological-medical-pedagogical consultation №4,
Kazakhstan

CHALLENGES OF SOCIAL ADAPTATION AND STRATEGIES FOR SUPPORTING CHILDREN WITH AUTISM IN KAZAKHSTAN: A QUALITATIVE STUDY

Abstract

This article examines the role of professionals – psychologists, speech therapists and teachers – in the social adaptation of children with autism spectrum disorders in Kazakhstan. The aim of the study is to assess how professional interventions influence the integration of children with autism spectrum disorders into society and to identify the main challenges faced by both professionals and families. The study is based on qualitative methods, including structured interviews with professionals working in special education centers in the Almaty region. The results highlight several key challenges faced by children with autism spectrum disorders, including communication barriers, sensory processing difficulties, social misconceptions and institutional limitations. The results support the hypothesis that specialized interventions have a positive impact on the social adaptation of children with autism spectrum disorders. However, the study also highlights the urgent need for raising public awareness, improving professional training and strengthening institutional support. This study contributes to the scientific understanding of interventions for autism spectrum disorders in Kazakhstan by providing empirical evidence on the effectiveness of current practices and remaining gaps. The study highlights the need for a multifaceted approach integrating education, health, and social policies to promote the development of an inclusive society. These findings may be useful to educators and mental health professionals seeking to develop comprehensive support systems for children with autism spectrum disorders and their families, as well as to government officials working in this field.

Keywords: autism spectrum disorder; social adaptation; individualized intervention; sensory integration; inclusive education; behavioral therapy; communication problems.

Дуйсенова С.М.¹, Сарсенова А.Б.², Айдарбекова А.С.³

¹ Каспийский Университет технологий и инжиниринга им. Ш.Есенова
г. Актау, Республика Казахстан

² Казахский национальный медицинский университет имени С.Д. Асфендиярова
г. Алматы, Республика Казахстан

² КГУ Областная психолого-медико-педагогическая консультация №4
Республика Казахстан

ВЫЗОВЫ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ И СТРАТЕГИИ ПОДДЕРЖКИ ДЕТЕЙ С АУТИЗМОМ В КАЗАХСТАНЕ: КАЧЕСТВЕННОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается роль специалистов – психологов, логопедов и педагогов – в социальной адаптации детей с расстройствами аутистического спектра в Казахстане. Целью исследования является оценка того, как профессиональные вмешательства влияют на интеграцию детей с расстройствами аутистического спектра в общество, а также выявление основных проблем, с которыми сталкиваются как специалисты,

так и семьи. Исследование основано на качественных методах, включая структурированные интервью, проведенные со специалистами, работающими в специальных образовательных центрах Алматинской области. Результаты выделяют несколько основных проблем, с которыми сталкиваются дети с расстройствами аутистического спектра, включая коммуникативные барьеры, трудности сенсорной обработки, общественные заблуждения и институциональные ограничения. Результаты подтверждают гипотезу о том, что специализированные вмешательства положительно влияют на социальную адаптацию детей с расстройствами аутистического спектра. Однако исследование также подчеркивает острую необходимость в повышении осведомленности общественности, улучшении профессиональной подготовки и усилении институциональной поддержки. Это исследование вносит вклад в научное понимание вмешательств в расстройства аутистического спектра в Казахстане, предоставляя эмпирические данные об эффективности текущих практик и остающихся пробелах. Исследование подчеркивает необходимость многогранного подхода, интегрирующего образование, здравоохранение и социальную политику для содействия в развитии инклюзивного общества. Эти результаты могут быть полезны педагогам и специалистам в области психического здоровья, стремящимся разработать комплексные системы поддержки для детей с расстройствами аутистического спектра и их семей, также государственным служащим, работающим в этой области.

Ключевые слова: расстройства аутистического спектра; социальная адаптация; индивидуализированное вмешательство; сенсорная интеграция; инклюзивное образование; поведенческая терапия; проблемы общения.

КІРІСПЕ

Бұл зерттеуде қоғамда аутизм спектрінің бұзылыстары бар балаларды әлеуметтік бейімдеуде арнайы мамандар рөлінің маңыздылығы көрсетілген. Сонымен қатар, үйрету, оқыту және мінез-құлықты қолдауды қамтамасыз ететін психологтарға, арнайы мамандарға назар аударылады. Алматы облысындағы психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңес беру мекемелерінде сапалық әдістің бір түрі терең сұхбат жүргізіп, деректерді жіктеу арқылы зерттеу жүргізілді. Нәтижелер аутизм спектрі бұзылған балалар, олардың отбасылары мен мамандарда кездесетін негізгі қиындықтарды, соның ішінде қарым-қатынас кедергілерін, сенсорлық мәселелерді, әлеуметтік қате түсініктерді және институционалдық шектеулерді анықтайды.

Аутизмі бар балалармен жұмыс істеудің негізгі стратегиялары жеке тәсілдер, отбасылармен ынтымақтастық және құрылымдық ортаны қамтиды. Әрбір бала арнайы білім беру және емдеу жоспарларын қажет ететін ерекше күшті және қиындықтарды ұсынады. Мамандар қарым-қатынас пен оқуды ынталандыру үшін болжамды тәртіптер, балама коммуникация әдістері (ААС) және құрдастар арасындағы құрылымдық өзара әрекеттесу қажеттілігін атап өтті. Көп салалы ынтымақтастық және үздіксіз кәсіби даму арқылы қолдау көрсетілетін сенсорлық интеграция және мінез-құлықты басқару стратегиялары тиімді араласу және қолдау үшін өте маңызды.

Бұл зерттеу аутизм белгілері бар балалардың әлеуметтік бейімделуіндегі арнайы мамандардың рөлін зерттеу мақсатында жүргізілді. Аутизм - бұл әлеуметтік өзара әрекеттесу және қарым-қатынас жасау қабілетіне әсер ететін бұзылыстар, бұл оны зерттеудің маңызды тақырыбына айналдырады. Зерттеу барысында мамандардың осы санаттағы балалармен жұмыс істеуде қолданатын әдістері мен тәсілдері, сондай-ақ олардың бейімделу процесіне әсері талданды. Зерттеудің негізгі болжамдары арнайы мамандар аутизм спектрі бұзылған балалардың өмір сапасын және олардың әлеуметтік интеграциялану қабілетін жақсартуда айтарлықтай септігін тигізеді.

Аутизм спектрінің бұзылысы бар балалар қоғамның толыққанды мүшелері болуына кедергі келтіретін көптеген шектеулерге тап болады. Аутизм туралы ақпараттың белсенді түрде таралуына қарамастан, бұл диагнозы бар адамдарға толерантты көзқарасқа әкелетін

болса да, қоғам аутизмі бар балалар мен ересектерді өмірге өзіндік көзқараспен қарай алатын және маңызды үлес қоса алатын жеке тұлға ретінде қабылдауға әлі толық дайын емес [1].

Қазақстанда соңғы 15-20 жылда аутизм белгісі бар балаларға қызмет көрсету айтарлықтай дамыды. Бастапқыда тәжірибе алмасу үшін ата-аналарға арналған ұйымдар ғана болды. Бірте-бірте логопед, педагог, психолог сияқты мамандар тартылып, жеке бағдарламалар бойынша жұмыстар жүргізілді. Уақыт өте келе балабақшалар мен мектептерде логопедиялық кабинеттер құрылды, ал соңғы уақытта халықаралық ұйымдармен серіктестікте қолданбалы мінез-құлық талдауы (АВА) принциптеріне негізделген арнайы балабақшалар құрылды [2]. Бүгінгі таңда Қазақстанда аутизм белгілері бар балаларды барлық мектептер мен балабақшаларға біріктіру, сонымен бірге осы балалармен және олардың отбасыларымен тиімді жұмыс істеу үшін мамандарды дайындау жоспарлануда [3]. Дегенмен, аутизммен балалардың қоғамға толық қатысуына ықпал етудегі педагогтардың, психологтардың және логопедтердің рөлін түсіну үшін қосымша зерттеулер қажет.

Аутизм спектрінің бұзылуы - әлеуметтік өзара әрекеттесу, қарым-қатынас және мінез-құлықтағы қиындықтармен сипатталатын кең таралған дамудың бұзылуы. Аутизм спектрі бұзылудың күрделілігі оның өзгергіштігінде жатыр. Аутизм спектрі бұзылған бар әрбір баланың бірегей сипаттамалары бар және симптомдардың ауырлығы айтарлықтай өзгеруі мүмкін [4]. Балалық шақтағы аутизм туылғаннан кейін диагноз қойылған кең таралған дамудың бұзылуы ретінде жіктеледі. Спектрлік тәсіл Аутизм спектрінің бұзылысы бар балаларда әлеуметтік өзара әрекеттесу қиындықтарын, ойынға деген қызығушылықтардың шектеулілігін және қайталанатын мінез-құлықты қоса алғанда, әртүрлі сипаттамаларға ие екенін мойындайды [2, 316.]. Диагностикалық процесс мәдени кутулер мен нормаларды ескеруі керек. Себебі даму бұзылыстарындағы қоғамның көзқарасындағы айырмашылықтар ерте анықтау мен интервенция стратегияларына әсер етуі мүмкін [3, 1026]. Аутизммен балалардың интеллектуалдық қабілеттері мен қоршаған ортаға бейімделу қабілеті де әртүрлі. Кейбір балалар тиісті қолдаулар арқылы мектепке дейінгі мекемелерде сәтті бейімделсе, ал басқалары арнайы білім беруді қажет етеді. Қазақстанның бастауыш мектептерінде аутизмі бар балалардың оқуы мен дамуын жақсарту үшін арнайы бейімделген сыныптар әзірленді [4, 345 б.].

Аутизм спектрінің бұзылуы Қазақстанда қоғамдық денсаулық сақтаудың өзекті мәселесі ретінде танылуда. Білім министрлігінің Республикалық психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялар комитеті орталығы мен Арнайы және инклюзивті білім беруді дамытудың ұлттық ғылыми-практикалық орталығының ресми деректері 2022 жылы 0 бен 17 жас аралығындағы аутизм спектрінің бұзылуы бар 12 087 бала тіркелгенін хабарлады. Елдегі жалпы бала саны 6 485 507 болса, бұл таралу көрсеткіші шамамен 0,19% құрайды [5]. Бұл бұрынғы жылдармен салыстырғанда айтарлықтай өсуді білдіреді. Мысалы, 2018 жылы хабарланған таралу 100 000 балаға шаққанда 2,6-ны құрады, бұл көрсеткіш әлемдік орташа көрсеткіштерден айтарлықтай төмен. Диагноз қойылған жағдайлардың күрт өсуі М-СНАТ-R/F скрининг құралын енгізу сияқты ерте анықтау механизмдерінің жетілдірілуіне және медицина мамандары мен жалпы жұртшылықты ақпараттандырудың артуына байланысты.

Осы жетістіктерге қарамастан, ерте диагностикалық қызметтерге қолжетімділіктің шектелуі, оқытылған мамандардың тапшылығы және әсіресе ауылдық жерлерде инклюзивті білім беру мүмкіндіктерінің жеткіліксіздігі сияқты қиындықтар сақталуда. Бұл мәселелер Қазақстандағы аутизм спектрінің бұзылуы бар балалардың әлеуметтік бейімделуін қолдаудың кешенді стратегияларының маңызды қажеттілігін көрсетеді.

Ғылыми әдебиеттерге шолу

Көптеген зерттеулер аутизм спектрінің бұзылуы бар балаларды қолдаудағы мамандардың рөліне арналған. Зерттеулер қарым-қатынас пен әлеуметтік дағдыларды жақсарту үшін кеңінен танылған қолданбалы мінез-құлық талдауы (АВА) терапиясы сияқты ерте араласудың, арнайы білім берудің және мінез-құлық терапиясының маңыздылығын көрсетеді [1, 106.]. Ғалымдар коммуникация жаттығуларының, сенсорлық интеграциялық

терапияның және аутизм спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуіне ата-аналардың қатысуының маңыздылығын атап көрсетеді [4, 348б.].

Шетелдік авторлардың зерттеулері жеке интервенцияның аутизм спектрі бұзылған балалардың әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін маңызды екенін атап көрсетеді. Смит және басқалардың зерттеуі [6] әлеуметтік дағдыларды үйретуге бағытталған арнайы араласу бағдарламалары аутизмі бар балалар мен құрдастар арасындағы қарым-қатынасты айтарлықтай жақсартатынын көрсетті. Құрылымдық әлеуметтік дағдыларды үйрету, құрдастардың араласуы және рөлдік жаттығулар сияқты жекелендірілген стратегиялар әлеуметтік бейімделуге оң әсер ететіні көрсетілген [7]. Бұл зерттеулер қолданбалы мінез-құлық талдауы (АВА) терапиясы сияқты мамандандардың араласуы аутизм спектрі бұзылған балалардың қарым-қатынасы мен әлеуметтік дағдылары айтарлықтай жақсартатынын көрсетеді.

Аутизм спектрінің бұзылуы бар көптеген балаларда сенсорлық өңдеу қиындықтары бар. Бұл олардың әлеуметтік әрекеттерге қатысу қабілетіне кедергі келтіреді. Сенсорлық интеграциялық терапия әлеуметтік белсенділікті және бейімделгіш мінез-құлықты жақсартатыны көрсетілген. Грин және басқалардың зерттеуіне сәйкес [8], сенсорлық интеграциялық терапиядан өткен балалар қоршаған ортаға бейімделуге деген ынтасының, төзімділіктің жоғарылауын көрсетті. Бұл топтық әрекеттерге қатысуды жақсартты. Мектептер мен қоғамдық орындардағы сенсорлық орта аутизмі бар балалардың әлеуметтік интеграциясын одан әрі жақсартады [9].

Қазақстанда соңғы екі онжылдықта аутизм спектрінің бұзылуы бар балаларға арналған мамандандырылған қызметтер ата-аналардың бастамаларынан құрылымдық кәсіби қолдауға ауыса отырып кеңейді. Логопедтер, психологтар және педагогтар қазір арнайы интервенция бағдарламаларын ұсынуда белсенді рөл атқарады [2, 36б.]. Дегенмен, осы жетістіктерге қарамастан, кәсіби дайындық пен ресурстарға қолжетімділікте айтарлықтай кемшіліктер бар, бұл әлеуметтік бейімделудің тиімділігін шектейді [5, 177б.]. Аутизм спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуіне психологтар мен логопедтер сияқты мамандардың қатысуы маңызды. Мысалы, зерттеулер көрсеткендей, қолданбалы мінез-құлық талдауы (АВА) терапиясы сияқты мамандандырылған араласулар аутизм спектрі бұзылған балалардағы қарым-қатынас пен әлеуметтік дағдыларды айтарлықтай жақсартады.

Жалпы білім беру жүйесіне қосу аутизм спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуіне ықпал етудің негізгі факторы ретінде анықталды. Браун және т.б. [10] зерттеуі инклюзивті сыныптардағы аутизм спектрі бұзылған балалар жеке оқитындарға қарағанда жақсырақ әлеуметтік өзара әрекеттесу дағдыларын көрсетті. Мұғалімдер құрдастар арасындағы өзара әрекеттесу және әлеуметтік әңгімелер сияқты дәлелді оқыту стратегияларын қолдану арқылы әлеуметтік инклюзияны ілгерілетуде маңызды рөл атқарады [11]. Дегенмен, мұғалімнің дайындығы, құрдастардың қабылдауы және қолдау қызметтерінің қолжетімділігі сияқты мәселелер табысты интеграцияға айтарлықтай кедергі болып қала береді.

Мінез-құлық терапиясы, әсіресе қолданбалы мінез-құлық талдауы (АВА) аутизм спектрі бұзылған балаларда әлеуметтік дағдылар мен қарым-қатынасты жақсарту үшін кеңінен қолданылады. АВА негізіндегі араласулар оң мінез-құлықты нығайтуға және әлеуметтік бейімделуге кедергі келтіретін проблемалық мінез-құлықты азайтуға бағытталған [12]. Джонсон және басқалары [13] жасаған мета-талдау ерте мінез-құлық араласуын алған балалардың әлеуметтік жауап беру және ауызша қарым-қатынаста айтарлықтай жақсарғанын растады. Сонымен қатар, сурет алмасу жүйелері (PECS) және сөйлеуді тудыратын құрылғылар сияқты кең және балама коммуникация (ААС) әдістері қарым-қатынас кемшіліктерін жоюда тиімді екендігі көрсетілді [14]. Балалардың нақты қажеттіліктеріне бейімделген жеке араласу олардың әлеуметтік бейімделуіне айтарлықтай әсер етеді. Мысалы, зерттеулер әлеуметтік дағдыларды үйретуге бағытталған бағдарламалар құрдастарымен қарым-қатынасты жақсарта алатынын көрсетеді.

Зерттеулер сонымен қатар қоғамдық қате түсініктер мен жеткіліксіз институционалдық қолдаудан туындайтын қиындықтарды атап көрсетеді. Аутизм туралы қате түсініктер, мысалы, аутизм спектрінің бұзылуы бар балалар ата-ананың дұрыс тәрбие бермеуінен туындайды немесе ақыл-ой кемістігінің синоним болып табылады деген сенім – көптеген қоғамдарда, соның ішінде Қазақстанда да сақталады, бұл тиімді араласу мен инклюзияға кедергілер жасайды [3, 1036]. Аутизм спектрі бұзылған балалармен кездесетін қиындықтар, оның ішінде қарым-қатынас кедергілері және олардың қоғамға интеграциялануына кедергі келтіретін әлеуметтік қате түсініктер. Маңызды аспект - бұл жұмыста ерекше атап өтілген аутизм спектрі бұзылған балаларды қолдауға кешенді бағыт қажет.

Бұл зерттеу осы факторларды Қазақстандағы мамандандырылған білім беру орталықтары контекстінде қарастырған әдебиеттерге сүйенеді. Зерттеу психологтардың, дефектологтардың және арнайы педагогтардың аутизм спектрінің бұзылуы бар балалардың әлеуметтік бейімделуіне жәрдемдесудегі үлестерін бағалайды. Сондай-ақ тиімді жүзеге асырудағы негізгі кедергілерді анықтайды.

Аутизм спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуі жеке араласуды, сенсорлық интеграция стратегияларын, инклюзивті білім беруді және мінез-құлық терапиясын біріктіруді талап ететін көп қырлы міндет болып табылады. Тиімді тәсілдерді әзірлеуде айтарлықтай прогреске қол жеткізілгенімен интервенция стратегияларын оңтайландыру және көптеген адамдардың қабылдауына ықпал ету үшін қосымша зерттеулер қажет. Аутизм спектрі бұзылған балаларға әртүрлі әлеуметтік контексттерде адекватты қолдау көрсету олардың ұзақ мерзімді интеграциясы мен амандығы үшін маңызды.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Зерттеудің мақсаты мен көлеміне сәйкес аутизм спектрі бұзылған балаларды оқытатын психологтар, дефектологтар, логопедтер мақсатты қатысушылар ретінде анықталды. Бұл респонденттер педагогикалық психология және сабақтас пәндер саласындағы тәрбиелеу мен оқыту функцияларын орындайтын мамандар болып табылады. Бұл педагогтар аутизм белгілері бар балаларға мінез-құлық дағдыларын, негізгі дағдыларды және білім беруге байланысты қызметтерді көрсетеді. Осы себепті зерттеу барысында осы қызметтерді көрсететін арнайы мамандар жұмыс жасайтын Алматы облысында орналасқан негізгі арнайы мекемелер алынды.

Бұл зерттеу аутизм спектрінің бұзылуы бар балалармен жұмыс істейтін мамандардың тәжірибелері мен қиындықтарын тереңірек түсіну үшін арнайы мамандармен құрылымдық сұхбаттар арқылы сапалы әдісті пайдаланады. Бұл тәсілдің таңдалған себебі, Қазақстандағы аутизм спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуі аз зерттелген тақырып болып табылады. Осыған орай, сапалы әдіс стандартталған сауалнамаларда қалып қалуы мүмкін болатын мәселесін айта кету керек. Әрбір баланың ерекше қажеттіліктерін ескере отырып, сапалық зерттеулер сандық бағалау қиын мамандардың контекстік нақты идеялары мен перспективаларын ұсынады.

Бұл зерттеу Қазақстанда аутизм спектрінің бұзылыстары әлеуметтік бейімделуіндегі мамандардың рөлін зерттеуге бағытталған пилоттық, бірақ репрезентативті, сапалы зерттеу болып табылады. Зерттеу «Алматы облысының білім басқармасы» мемлекеттік мекемесінің «Жамбыл ауданының №4 және №11 облыстық психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңес беру» коммуналдық мемлекеттік мекемелері мен «Диана 2019» секілді орталықтарда аутизм спектрі бұзылған балаларға арнайы қызмет көрсететін мамандардың қатысуымен жүргізілді. Жеті тәжірибелі маманмен, соның ішінде психологтар, логопедтер және арнайы педагогтармен құрылымдық сұхбаттарды қамтыды. Шектеулі іріктеу көлеміне қарамастан, таңдалған қатысушылар аутизм спектрінің бұзылыстары интервенцияларына белсенді түрде қатысатын әртүрлі мамандар таңдалған. Бұл нәтижелер аймақтағы тенденциялар мен жүйелік қиындықтарды көрсетуге мүмкіндік береді. Зерттеудің пилоттық сипаты бар тәжірибелер мен саясаттағы кемшіліктері туралы құнды бастапқы түсініктерді ұсына отырып, болашақ ауқымды зерттеулерге негіз береді.

Бұл пилоттық және репрезентативті сапалы зерттеу Қазақстанда аутизм спектрінің бұзылыстары бар балалардың әлеуметтік бейімделуіндегі мамандардың рөлін зерттеуге бағытталған. Зерттеу барысында деректерді жинауда дәйектілік пен тереңдікті қамтамасыз ету үшін үш бөлімнен тұратын құрылымдық сұхбат бойынша нұсқаулық әзірленді:

Демографиялық және кәсіби мәліметтер. Респонденттерден алдымен негізгі жеке және кәсіби ақпаратты ұсыну сұралды: Аты-жөні, жасы, отбасылық жағдайы, білім деңгейі, жұмыс орны және лауазымы, жалпы еңбек өтілі, өз мекемесіндегі қызметкерлер саны, өз мекемесінде есепте тұрған аутизммен ауыратын балалардың саны

Кәсіби тәжірибе мен қиындықтар бойынша тақырыптық сұрақтар. Екінші бөлім респонденттердің тәжірибелік тәжірибесі мен бақылауларын зерттеуге арналды. Негізгі зерттеу сұрақтары қамтылды:

- Аутист балаларда (қарым-қатынас пен әлеуметтік өзара әрекеттестіктің бұзылыстары (аутизм) және қарым-қатынас пен әлеуметтік өзара әрекеттестіктің қиындықтары (рас)) жиі кездесетін мәселелер мен қиындықтар туралы айтып бере аласыз ба?

- Аутизм балаларды қоғамға оңтайлы бейімдеу үшін қандай жұмыстар жүргізіліп жатыр және жүргізілуі қажет?

- Аутизм балалары бар отбасылар қандай қиындықтармен жиі жолығады?

- Аутизм баласы бар отбасылар мен арнайы мамандардың қарым-қатынасында қандай мәселелер немесе қиындықтар жиі кездеседі?

- Аутизм баласы бар отбасылар мен сіздің мекемеңіздің арасында қандай қиындықтар бар? Ол мәселелерді шешу үшін қандай ұсынымдарыңыз бар?

- Сіздің мекемеңізде қандай этикалық қағидаттар (принциптер) назарға алынады және іске асады?

- Аутист балаларды түзету мен дамыту үшін Сіздің мекемеңіздің инфрақұрылымында (технологиялық, техникалық, материалдық және т.б) кемшіліктер бар және ол қандай кешміліктер?

- Жаңа технологияларды игеру және олармен жұмыс жасау барысында аутист балалар жолығатын қиындықтар туралы ақпарат бере аласыз ба?

- Сіздің ойыңызша, аутист балаларда шығармашылық және инновациялық мүмкіндіктерді дамыту үшін не жасау қажет?

- Бұл балаларды қоғамға әлеуметтік оңтайлы бейімдеу үшін не жасау керек?

- Жалпы аутист балаларда қоғам және қоршаған орта туралы танымдық үдерістері қаншалықты дамыған және осы үдерісті дамыту үшін не жасаған дұрыс? Сіздің пікіріңіз?

- Аутист балалардың өмір сапасын көтеру үшін не жасаған дұрыс?

- Аутист балаларға білім беру саласында және оларды қоғамға бейімдеу, олардың өмірлік сапасын көтеру мақсатында мемлекет тарапынан қандай саясаттар қолдануда? Осы тақырыпқа ұсынатын жобаларыңыз бар ма?

- Жалпы бұл балалардың түзелгенінің себепкері болдыңыз ба? Егер ия болса, онда олардың түзетілуіне және оңтайлы дамуына қандай факторлар (әдістер) әсер етті деп ойлайсыз?

Ашық ой. Респонденттерге құрылымдық сұрақтар қарастырылмаған болуы мүмкін жеке бақылауларымен, ұсыныстарымен немесе тәжірибелерімен бөлісу ұсынылды.

Зерттеуге қатысушылар жасы 26-дан 42-ге дейінгі әр түрлі топ болды және оларға некедегі балалары бар адамдар да, жалғызбасты адамдар да кіреді. Олардың барлығының жоғары білімі, ал кейбіреулерінің психология мен сабақтас пәндер бойынша жоғары білімі бар. Қатысушылардың кәсіби қызметі психология және педагогика саласына қатысты болды, оның ішінде педагогикалық психологтар, дефектологтар, логопедтер, сондай-ақ психологиялық-медициналық-педагогикалық орталықтарда жұмыс істейтін педагогтар (1-кесте). Алынған мәліметтерге сәйкес, қатысушылардың 100% әйелдер. Қатысушылардың 5-і 26-34 жас аралығында, 2-і 35-42 жас аралығындағылар. Зерттеуге қатысқан мамандардың 3-і бойдақ, 4-і тұрмыста. Қатысушылардың 3-інің еңбек өтілі 5-7 жыл болса, олардың 4-інің 8 жыл және одан да көп еңбек өтілі бар.

Кесте 1. Зерттеуге қатысушылардың әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары

Демографиялық ақпарат		Зерттеуге қатысушылардың саны (адам)
Жынысы	Әйел	7
Жасы	26-34	5
	35-42	2
Отбасы жағдайы	Бойдақ	3
	Тұрмыста	4
Білім деңгейі	Бакалавр	5
	Магистр	2
Жұмыс өтілі	5-7 жыл	3
	8 жыл және одан жоғары	4
Қызметі	Психолог/ Педагог-психолог	5
	Сурдопедагог	1
	Дефектолог, логопед	1
Мекемедегі қызметкерлер саны	Алматы облысының білім басқармасы" мемлекеттік мекемесінің «Жамбыл ауданының №4 облыстық психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңес беру» коммуналдық мемлекеттік мекемесі	14
	«Диана 2019» арнайы балабақша	14
	Алматы облысының білім басқармасы" мемлекеттік мекемесінің «Жамбыл ауданы Ұзынағаш а. №11 психологиялық-педагогикалық түзету кабинеті» коммуналдық мемлекеттік мекемесі.	8
Аутизм белгілері бар балалар саны	Алматы облысының білім басқармасы" мемлекеттік мекемесінің «Жамбыл ауданының №4 облыстық психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңес беру» коммуналдық мемлекеттік мекемесі	108
	«Диана 2019» арнайы балабақша	45
	Алматы облысының білім басқармасы" мемлекеттік мекемесінің «Жамбыл ауданы Ұзынағаш а. №11 психологиялық-педагогикалық түзету кабинеті» коммуналдық мемлекеттік мекемесі.	48

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Аутизм спектрі бұзылған балаларды қоғамға бейімдеудегі кәсіби мамандардың негізгі рөлін және тәжірибеде туындайтын проблемаларды анықтау үшін қатысушылармен сұхбаттасу нәтижесінде алынған нәтижелер талданды. Бұл тұжырымдар сұхбат арқылы шығармашылық идеялар мен ұсыныстарға айналды.

Қатысушылармен жүргізілген сұхбаттардың сапалы талдауы аутизм спектрі бұзылған балаларда және олармен жұмыс істейтін мамандарда кездесетін негізгі қиындықтарды анықтады. «... ең басты қиындықтарының бірі қарым-қатынасқа түсуге деген ниеттің болмауы. ...бұл олар үшін өте үйренішті қалып (P5)». Мұндағы негізгі проблема қарым-қатынаста қиындық болып табылады, өйткені көптеген балаларда өзара әрекеттесуді бастауға ішкі ниеті жоқ, бұл оқшаулануға әкеледі.

Әлеуметтік қате түсініктер мәселелерді одан әрі ушықтырады. «... Олардың түсініксіз әрекетін еркелік немесе «бетімен кеткен» тәрбиенің нәтижесі деп қабылдайды (P1)». Қатысушылар аутистік мінез-құлықты ата-ананың нашар тәрбиесімен байланыстыратын тұрақты қоғамдық нанымдарды атап өтті, бұл стигманы күшейтеді.

Сенсорлық мәселелер де балалардың мінез-құлқы мен оқуына айтарлықтай әсер етеді. Көбісі күнделікті тапсырмаларға немқұрайлылық немесе енжар қатысуды көрсетеді, көбінесе қоршаған ортаның ынталандыруларына қарсы тұрады.

«... Олар басқаларға немқұрайлы қарайды, ...бірақ тіпті бейтаныс адаммен дене байланысына түсу арқылы тамақтандыруға, киюге және басқа да амалдарға пассивті түрде тартылуы мүмкін.» (P6)

Сонымен қатар, ресурстардың және білікті мамандардың жетіспеушілігі сияқты білім берудегі кедергілер де аутизмдік спектрі бұзылған балалардың дамуына теріс әсер етеді. Көптеген білім беру ұйымдарында ерекше қажеттіліктері бар балаларды сенсорлық интеграциялау және қолдау үшін қажетті құралдар жоқ, бұл олардың оқу және әлеуметтену мүмкіндіктерін шектейді.

«ерте жастан айқындау (скрининг) мәселесі бойынша дәрігерлердің (педиатр, невропатолог) білімінің осы аңғарым бойынша қажетті деңгейде жеткіліксіздігі деп ойлаймын. Коррекциялық бағыт бойынша ...біздің елімізде мемлекеттік білім беру мекемелеріндегі мамандардың кәсіби даярлықтан өтпеуіне байланысты қамтамасыз етілмеген. ...Жоғарыда аталған әдістер тек жеке меншік дамыту орталықтарында қарастырылған және ақылы түрде, оған көптеген отбасылардың жағдайы жете бермейді.» (P4)

Осылайша, аутизм спектрі бұзылған балалардың проблемалары көп қырлы және қоғам тарапынан да, білім беру мекемелерінен де кешенді көзқарасты талап етеді. Аутизм туралы ақпараттандыруды арттыру, қолайлы орта құру және аутизм белгілері бар балалардың қоғамда бейімделуіне және өркендеуіне көмектесетін ресурстарға қолжетімділікті қамтамасыз ету үшін күш салу қажет.

Ата-ананың қатысуы екі түрге бөлінді: белсенді және пассивті. Бірінші топ жан-жақты араласуды немесе қатысуды көрсетсе, екіншісінде уақыт, сенім немесе білім жетіспейді.

«Бірінші топқа психологиялық-педагогикалық процеске қатысуға ниет, қызығушылық және белсенді ниет білдіретін ата-аналарды жатқызуға болады... Екінші топқа селқос, байқаушы позицияға бейім ата-аналарды жатқызуға болады...» (P6)

Аутизмі бар балаларды тәрбиелеп отырған отбасылар олардың эмоционалдық және физикалық әл-ауқатына айтарлықтай әсер ететін бірқатар қиындықтарға тап болады. Ең өзекті мәселелердің бірі - ата-аналардың, әсіресе аналардың бастан кешіретін эмоционалдық және физикалық күйзелісі.

«Балада аутизм белгілері барын бірінші болып байқайтында, оның бүкіл ауыртпалығын көтеріп отырған да сол баланың ата-анасы. Көп жағдайда үлкен стресс алатын ол баланың анасы...» (P1)

«Ата-анаға баласының ерекше екенін қабылдаудың өзі біршама уақыт пен күш жігерді талап етеді...» (P5)

Аутизмі бар балаларға қолдау көрсету жүйесіндегі институционалдық және ресурстық шектеулер олардың дамуы мен әл-ауқатына елеулі кедергілер тудырады. Негізгі проблемалардың бірі инфрақұрылымның жеткіліксіздігі, оның ішінде ерекше қажеттіліктері бар балалар үшін қолайлы жағдай жасай алатын толық жабдықталған сенсорлық бөлмелер мен басқа да қажетті құралдардың болмауы. Бұл арнайы жұмыстар мен терапия мүмкіндіктерін шектейді, бұл көрсетілетін қызметтердің сапасына теріс әсер етеді.

«Арнайы аутизм балаларға арналған түзете дамыту орталықтарында жеке кабинеттер жоқ.» (P2)

«АСБ балаларға арналған сенсорлық бөлмелердің, жұмсақ жабдықтар, сенсорлық ойыншықтардың толық жабдықталмауы.» (P6)

Мекемелерде бала санының толып кетуі, қызмет алу үшін ұзақ кезекте тұру маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Қызметтерге жоғары сұраныс көптеген балаларға қажетті көмекті алу үшін ұзақ уақыт күтуге тура келетінін білдіреді, бұл олардың жағдайын нашарлатып, бейімделуі мен оқуын баяулатуы мүмкін.

«Біздің мекемедегі басты қиындықтардың бірі, кезекте тұрған бала санының көп болуына байланысты ата-аналардың өз кезектерін ұзақ уақыт күтіп қалуы.» (P5)

Осылайша, жағдайды жақсарту үшін инфрақұрылымды жаңартып, ресурстарға қолжетімділікті қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен қатар аутизмі бар балалармен және олардың отбасыларымен тиімді жұмыс істей алатын мамандарды оқыту бағдарламаларын әзірлеу қажет. Ата-аналардың оқу және терапия процесіне белсенді қатысуы үшін жағдай жасау да аутизммен ауыратын балалардың өмір сапасын жақсарту жолындағы маңызды қадам болып табылады. Осы мәселелерді шешу үшін респонденттер ақпараттық-түсіндіру науқандарының, инклюзивті саясаттың, ата-аналарды оқытудың және кәсіби дамуды арттырудың маңыздылығын атап өтті.

«Біздің қоғам мұндай балаларды қабылдауға дайын емес. ...қоғамда бұл мәселені жиі айтып, көрсету арқылы ақпараттандыру қажет.» (P1)

«... педагог ассистенттер бөлінсе, мектептерде ассистенттердің санын арттырса, мектеп жағдайында ресурстық кабинеттер көптеп ашылса және коррекциялық түзету кабинеттерінде сенсорлық кабинеттерді сондай-ақ АФК кабинеттерін толығымен жабдықтандырса, мамандарды 3 жылда бір курстарды оқытса...» (P4)

Қызмет алу үшін ұзын кезектердің пайда болуына әкеліп соқтыратын мекемелердегі бала санының толып кету мәселесін шешу қажет. Мамандар санын ұлғайту және қосымша топтық сыныптарды құру кезегін күту уақытын қысқартуға және әр балаға жеке көзқарасты қамтамасыз етуге көмектеседі. Аутизмі бар балалар мен олардың отбасылары үшін неғұрлым қолайлы ортаны құру үшін қоғамда білім беруді, отбасын қолдауды, дағдыларды дамытуды және инфрақұрылымды жақсартуды қамтитын кешенді тәсіл қажет.

Аутизмі бар балаларды оқытудағы технология мен шығармашылықтың рөлі маңызды тақырып болып табылады. Себебі бұл құралдар оқу және бейімделу процесін айтарлықтай жақсарта алады. Бұл тұрғыда балалар да, мамандар да кездесетін бірқатар қиындықтар бар. Қиындықтарды жеңу үшін әр баланың күш-қуаты мен қызығушылығына назар аудару маңызды. Осылайша, жеке бағыттар негізгі болып қала береді.

«..., себебі жоғарыда аталған балалар үйренгеніне, яғни адаптация уақыты өткеннен кейін бала оған да үйреніп және нәтиже шығатынына сенемін.» (P3)

«... Ол балалар салыстыруға келмейді. Бір бала жоғары интеллектуалды да, ақыл-ойы мен мешеулі де болуы мүмкін. Әлдеқандай салада (математика, музыка) дарынды болуы мүмкін. Сол үшін жаңа технологияларды әр бала өзінше игереді.» (P1)

Аутизмі бар балалармен жұмыс тәжірибесінде қолданылатын этикалық принциптер балаларды сапалы қолдау мен дамытуды қамтамасыз етуде, сондай-ақ олардың отбасыларына үйлесімді орта құруда маңызды рөл атқарады. Негізгі этикалық принциптерге балаға бағытталған тәсілдер, отбасының интеграциясы, қарым-қатынастағы ашықтық пен әділдік жатады. Аталған принциптер сенімді қарым-қатынастарды құру және нәтижелерді жақсарту үшін негізгі болып табылады. Бұл өз кезегінде аутизмі бар балалар мен олардың отбасыларына тиімдірек күтім мен қолдауға әкеледі.

«... ата-аналармен ашық және құрметке негізделген қарым-қатынас орнату қажет; баланың эмоционалдық қажеттіліктеріне назар аударып, олардың өзін-өзі бағалауын арттыруға бағытталған әрекеттер жасап, жетістіктерін мақтау және ынталандыру қажет...» (P6)

Аутизмі бар балалар мен олардың отбасыларының өмір сүру сапасын жақсарту үшін инклюзивті білім беруді қамтамасыз етуді, мамандандырылған мекемелер мен ата-аналарды қолдау бағдарламаларын құруды қоса алғанда, аутизмі бар балаларды қолдау саясатына кешенді көзқарас қажет. Бұл шаралар әрбір бала өз мүмкіндіктерін дамытып, жүзеге асыра алатын инклюзивті қоғам құруға көмектеседі.

Бұл зерттеудің гипотезасы психологтар, логопедтер және педагогтар сияқты кәсіпқойлардың мамандандырылған араласуы аутизм спектрінің бұзылуы бар балалардың әлеуметтік бейімделуінде маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Сонымен қатар, гипотеза сондай-ақ мұндай интервенцияның пайдасына қарамастан, болып жатқан институционалдық және әлеуметтік кедергілер олардың жалпы тиімділігін шектейді.

Зерттеу нәтижелері гипотезаның бірінші бөлігін растайды. Бұл жекелендірілген қолдау стратегиялары, сенсорлық интеграция әдістері және құрылымдық білім беру араласулары аутизм спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуіне оң әсер етеді. Зерттеуге қатысқан мамандар мұндай интервенцияны алған балалардың қарым-қатынасы жақсарғанын, әлеуметтік алаңдаушылықтың азайғанын және топтық әрекеттерге қатысудың жоғарылағанын атап өтті. Сонымен қатар, ата-аналардың терапиялық және білім беру бағдарламаларына қатысуы осы араласулардың сәттілігінің маңызды факторы болып табылады.

Дегенмен, нәтижелер гипотезаның екінші бөлігін де растайды, ол аутизм спектрі бұзылған балалардың қоғамға толық енуіне кедергі келтіретін елеулі кедергілердің бар екендігін көрсетеді. Бұл кедергілерге мыналар жатады:

- Аутизм спектрі бұзылған балалар жиі әлеуметтік өзара әрекеттесу үшін шектеулі мотивацияны көрсетеді, бұл олардың оқшаулануын күшейтеді. Ерте араласу өте маңызды, бірақ кешіктірілген диагноз және жеткіліксіз скринингтік бағдарламалар қолдаудың тиімділігін төмендетеді.

- Зерттеудің көптеген қатысушылары Қазақстанда аутизмді әлі де дұрыс түсінбейтінін айтты, бұл қоғамдық стигмаға, дискриминацияға және қосылу мүмкіндіктерінің шектеулі болуына әкеледі.

- Білім беру ұйымдарында сенсорлық ортаның болмауы көптеген балалардың бейімделуіне кедергі келтіретін негізгі проблемалардың бірі ретінде анықталды.

- Зерттеу көрсеткендей, көптеген білім беру мекемелерінде аутизм спектрі бұзылған балаларға толық қолдау көрсету үшін қажетті ресурстар, мамандандырылған қызметкерлер және интервенция құралдары жоқ. Қызметтерге сұраныс ұсыныстан айтарлықтай асып түседі, бұл ұзақ күту тізімдерін және мамандандырылған көмекке қол жеткізудің жеткіліксіздігіне алып келеді.

- Кейбір ата-аналар араласуға белсене қатысып, балаларының дамуына қолдау көрсетсе, басқалары қаржылық қиындықтарға, білімнің немесе уақыттың жетіспеушілігіне тап болады. Бұл сәйкессіздік әлеуметтік бейімделудің жүйелілігі мен тиімділігіне теріс әсер етеді.

Зерттеу нәтижелері бойынша гипотеза ішінара расталды.

Расталды: Зерттеу мамандандардың араласуы аутизм спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуіне оң әсер ететінін растайтын дәлелдер келтіреді.

Ішінара расталған: араласу тиімді болғанымен, олардың жетістігі олардың әсерін барынша арттыру үшін шешілуі қажет әлеуметтік, институционалдық және ресурстық мәселелермен шектеледі.

Зерттеу осылайша, аутизм спектрі бұзылған балалардың толық әлеуметтік интеграциясы үшін қажетті жан-жақты күтімді алуын қамтамасыз ету үшін саясатты реформалау, қоғамның хабардарлығын арттыру, кәсіби дайындықты жақсарту және институционалдық қолдауды күшейту қажеттілігін көрсетеді.

ТАЛҚЫЛАУ

Мамандар білім беру, әлеуметтік және медициналық салаларда маңызды қолдау көрсете отырып, аутизмі бар балаларды қазақстандық қоғамға біріктіруде шешуші рөл атқарады. Аутизм спектрінің бұзылуы бар балалардың бірегей қажеттіліктерін қанағаттандыратын инклюзивті орталарды құруда олардың қатысуы өте маңызды. Бұл интеграция мамандандырылған оқытудың, сектораралық ынтымақтастықтың және инклюзивті білім беру тәжірибесін дамытудың үйлесімі арқылы жеңілдетіледі.

Білімді қолдау логопедтер, психологтар және педагогтар сияқты мамандар аутизм спектрі бұзылған балаларға арналған білім беру бағдарламаларын әзірлеуде және енгізуде ажырамас рөл атқарады [15]. Бұл бағдарламалар коммуникацияны, әлеуметтік дағдыларды және эмоционалдық дамуды жақсартуға бағытталған, олар жалпы білім беру жүйесіне сәтті бейімделуі үшін маңызды [16].

Педагог көмекшілері жеке көңіл бөлу және оқушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін оқыту әдістерін бейімдеу арқылы мектептердегі аутизм спектрі бұзылған балаларға қолдау көрсетуде маңызды рөл атқарады. Бұл көмекшілерді үздіксіз оқыту және олардың әлеуетін арттыру олардың тиімділігін арттыру үшін қажет [17].

Салааралық ынтымақтастық тиімді интеграция денсаулық сақтау, білім беру және әлеуметтік қызметтерді қоса алғанда, әртүрлі секторлар арасындағы ынтымақтастықты қажет етеді. Бұл тәсіл білім беру және медициналық қажеттіліктерді қанағаттандыра отырып, аутизм спектрі бұзылған балалар мен олардың отбасыларына жан-жақты қолдауды қамтамасыз етеді [18].

Қазақстандағы соңғы заңдық өзгерістер ерекше білім алуды қажет ететін балалар үшін қолайлы жағдайлар жасаудың маңыздылығын атап көрсете отырып, әлеуметтік-педагогикалық үлгіге көшті [5, 1796.].

Мәселерлер мен мүмкіндіктерге байланысты прогресстерге қарамастан, мамандар арасында аутизм туралы қате түсініктер және әртүрлі кәсіби топтар арасында құзыреттердің біркелкі бөлінбеуі сияқты қиындықтар сақталуда. Бұл мәселелерді мақсатты оқыту және ақпараттандыру бағдарламалары арқылы шешу аутизм спектрі бұзылған балаларға көрсетілетін күтім мен қолдаудың сапасын жақсарту үшін өте маңызды [19].

Инклюзивті білім беру үлгілерін дамыту және халықаралық озық тәжірибелерді жергілікті контекстке бейімдеу үздіксіз бағалауды және нақтылауды талап ететін үздіксіз күш-жігер болып табылады [20], [21].

Арнайы мамандар аутизмі бар балаларды біріктіруде шешуші рөл атқарса да, мәдени көзқарастар мен заңнамалық базаны қоса алғанда, кең әлеуметтік контекст де маңызды рөл атқарады. Инклюзивтілікті арттыру бойынша күш-жігер Қазақстандағы ерекше қажеттіліктері бар барлық балалар үшін қолайлы орта құру үшін осы жүйелі факторларды шешуі керек [22].

Берілген зерттеудің нәтижелері Қазақстанда аутизм спектрінің бұзылуы бар балалардың әлеуметтік бейімделуін қолдаудағы мамандардың маңызды рөлін көрсетеді. Қызмет көрсетудегі ілгерілеушілікке қарамастан, институционалдық шектеулер, қоғамдық қате түсініктер және мамандардың жеткіліксіз дайындығы сияқты қиындықтар әлі де бар. Бұл нәтижелерді халықаралық және аймақтық перспективалармен салыстыру Қазақстандағы аутизм спектрінің бұзылуындағы араласу стратегияларын халықаралық озық тәжірибемен салыстыру және жақсы нәтижеге қалай жетуге болатынын түсінуге мүмкіндік береді.

Қазақстан мен басқа елдердің перспективаларын салыстырмалы талдау негізінде, аутизм спектрінің бұзылуы бар балаларға қолдау көрсетуді жақсарту бойынша талпынысқа қарамастан, Қазақстанда бар кедергілерді еңсеру және аутизм спектрі бұзылған балалар үшін неғұрлым тиімді әлеуметтік бейімделуді қамтамасыз ету үшін ерте араласу және инклюзивті білім беру сияқты халықаралық озық тәжірибені ескеру қажет деген қорытынды жасауға болады.

АҚШ, Канада және Швеция сияқты дамыған елдерде аутизм спектрі бұзылған балаларды әлеуметтік бейімдеу стратегиялары ерте араласу бағдарламаларын, мамандандырылған білім беруді қолдауды және инклюзия бастамаларын қамтиды [23]. Мысалы, Америка Құрама Штаттарында мүгедектігі бар адамдарға білім беру туралы заң (IDEA) мүмкіндігі шектеулі балалардың, соның ішінде аутизм спектрінің бұзылуының ең аз шектеулі ортада тегін тиісті білім алуын қамтамасыз етеді [24]. Швецияда инклюзивті білім беру саясаты көмекші персоналмен, көмекші технологиялармен және сенсорлық қолайлы ортамен біріктірілген сынып бөлмелеріне баса назар аударады, бұл аутизм спектрі бұзылған балалардың біркелкі әлеуметтік бейімделуіне ықпал етеді [25].

Керісінше, Қазақстанның аутизм спектрінің бұзылуы бойынша саясаты әлі даму сатысында. Мамандандырылған орталықтар құрылғанымен, инклюзивті білім беру барлық мемлекеттік мектептерде жүзеге асырылмайды және көптеген мұғалімдердің аутизм спектрі бұзылған балалармен жұмыс істеу бойынша арнайы дайындығы жоқ. Диагностикалық мамандардың жетіспеушілігі және емдеу қызметтерін алу үшін ұзақ күту тізімдері ерте араласу әрекеттеріне кедергі келтіреді. Батыс елдерінен айырмашылығы, Қазақстан мемлекет қаржыландыратын жүйелі шараларға емес, негізінен отбасылық бастамаларға сүйенеді.

Сонымен қатар, Жапония және Оңтүстік Корея сияқты елдерде аутизм туралы мәдени сенімдер бейімделу әрекеттеріне де әсер етеді. Жапонияда мүгедектікке қатысты әлеуметтік стигма тарихи түрде аутизм спектрінің бұзылысы туралы ашық талқылаудан тартынуға әкелді, бірақ саясаттағы соңғы өзгерістер арнайы білімге қолжетімділікті жақсартты [26]. Сол сияқты, Оңтүстік Корея ерте диагностикада прогреске қол жеткізді, бірақ көптеген отбасылар мүгедектік туралы дәстүрлі көзқарастарға байланысты әлі де әлеуметтік оқшауланумен бетпе-бет келеді [27]. Бұл мәселелер қазақ отбасыларында кездесетін мәдени кедергілерді жаңғыртады, онда аутизм спектрінің бұзылуы туралы қате түсініктер кеш диагноз қоюға және әлеуметтік оқшаулануға ықпал етеді.

Қазақстандағы аймақтық салыстырулар аутизм спектрінің бұзылуы бар балаларды қолдау тәсілдерінде айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетеді, бұл ретте Алматы және Астана сияқты ірі қалалардағы отбасылардың мамандандырылған орталықтар мен білікті мамандарға қолжетімділігі жоғары, ерте араласуды және инклюзивті білім беруді тиімдірек етеді, ал Жамбыл және Маңғыстау облыстары сияқты ауылдық аймақтар айтарлықтай ресурс тапшылығына тап болып отыр. Бұл аймақтардағы көптеген отбасылар мамандарға қол жеткізуде қиындықтарға тап болады, өйткені оқытылған мамандар аз және аутизм спектрінің бұзылу қызметтеріне мемлекеттік қолдау шектеулі. Ата-аналар бағалау немесе терапия алу үшін жиі қалалық орталықтарға ұзақ қашықтыққа барады, бұл диагностика мен араласудың кешігуіне әкеледі. Сонымен қатар, халықтың аутизм спектрінің бұзылуы туралы хабардарлығы ауылдық жерлерде төмен болып қалады, бұл үлкен қалалармен салыстырғанда үлкен әлеуметтік стигма мен инклюзивті білім беру мүмкіндіктерінің азаюына әкеледі [3, 1036.]. Бұл қалаларда мінез-құлық терапиясын, сенсорлық интеграция бағдарламаларын және инклюзивті білім беру бастамаларын ұсынатын бірнеше мемлекеттік және жеке агенттіктер бар. Мысалы, Алматыда логопедиялық және қолданбалы мінез-құлық талдауын (АВА) біріктіретін ерте араласу бағдарламаларын ұсынатын ұйымдар бар.

Жақында пилоттық инклюзивті білім беру бағдарламалары енгізілген Ақмола облысында айтарлықтай ерекшелік бар. Бұл бағдарламалар мұғалімдерді аутизм спектрі бұзылған балалардың қарапайым сыныптарға бейімделуін жақсартуға бағытталған аутизм спектрі бұзылған балаларға қолайлы әдістерге оқытуды қамтамасыз етеді. Егер сәтті болса, бұл бастамалар жалпыұлттық кеңеюге үлгі бола алады [28, 236.].

Зерттеу Қазақстандағы аутизм спектрі бұзылған балаларды әлеуметтік бейімдеудегі прогрестерді де, қиындықтарды да көрсетеді. Қалалық орталықтар әлемнің түкпір-түкпіріндегі озық тәжірибелерді бірте-бірте игеріп жатқанымен, ауылдық жерлер мамандарға қолжетімділік, инклюзивті білім беру және қоғамды қолдау жағынан артта қалды. Қазақстанның талпынысын басқа елдермен салыстыру ерте араласуды дамыту, инклюзивті білім беруді күшейту және мемлекеттік қаржыландырылатын қызметтерді ұлғайту сияқты әлеуетті жақсарту бағыттарын көрсетеді. Бұл теңсіздіктерді жою Қазақстандағы аутизм спектрі бұзылған барлық балалардың орналасқан жеріне қарамастан табысты әлеуметтік интеграция үшін тең мүмкіндіктерге ие болуын қамтамасыз ету үшін маңызды болады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Зерттеу мамандардың аутизм спектрінің бұзылуы бар балалардың әлеуметтік бейімделуіндегі шешуші рөлін атап көрсетеді. Психологтар, логопедтер және педагогтар аутизм спектрі бұзылған балаларға қоғамға интеграциялану үшін маңызды қарым-қатынас,

әлеуметтік және мінез-құлық дағдыларын дамыту үшін қажетті қолдау көрсетуде негізгі рөл атқарады. Олардың тәжірибесі коммуникациялық кедергілерді, сенсорлық мәселелерді және аутизм туралы институционалдық және қоғамдық түсініктің жоқтығын қоса алғанда, маңызды қиындықтарды жеңуге ықпал етеді.

Нәтижелер арнайы интервенция аутизм спектрі бұзылған балалардың әлеуметтік бейімделуіне оң әсер етеді деген болжамды растайды. Зерттеу сонымен қатар қоғамдық қате түсініктер, кәсіби дайындықтың жеткіліксіздігі және білім беру ресурстарының жетіспеушілігі сияқты тиімді қолдауға кедергі келтіретін тұрақты қиындықтарды көрсетеді. Бұл мәселелерді шешу жан-жақты көзқарасты, соның ішінде стигманы азайту үшін халықты ақпараттандыру науқандарын, қолданбалы мінез-құлық талдау (АВА) терапиясы сияқты дәлелді әдістер бойынша кеңейтілген кәсіби дайындықты және арнайы білім беру мекемелеріндегі жақсартылған инфрақұрылымды қажет етеді.

Сонымен қатар, зерттеу ата-ананың қатысуының маңызды рөліне баса назар аударады. Терапия және білім беру бағдарламаларына белсенді қатысатын ата-аналар балаларының табысты әлеуметтік интеграциясына айтарлықтай үлес қосады. Көптеген ата-аналар білімнің, ресурстардың және уақыттың жетіспеушілігімен күреседі. Ата-аналарға қолдау көрсету бағдарламаларын кеңейту, кеңес беру және мамандар мен отбасылар арасындағы тығыз ынтымақтастықты дамыту аутизм спектрі бұзылған балалардың бейімделуінің тиімділігін арттырады.

Ерте араласу бағдарламалары аутизм спектрі бұзылған балалардың бейімделу мүмкіндіктерін айтарлықтай жақсартып, бірақ мұндай қызметтерге қол жетімділік шектеулі, әсіресе Қазақстанның ауылдық жерлерінде. Алматы және Астана сияқты қалалық орталықтарда аутизм спектрінің бұзылуын қолдау инфрақұрылымы жақсы дамығанымен, шағын қалалардағы және ауылдық жерлердегі отбасылар оқытылған мамандардың жетіспеушілігінен және мемлекеттік қаржыландырудың шектеулілігінен мамандандырылған көмек алуда қиындықтарға тап болады. Бұл мәселелерді шешу білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер арасындағы ынтымақтастықты қамтитын кешенді, көпсалалы тәсілді талап етеді.

Талдау негізінде Қазақстандағы аутизм спектрінің бұзылуы бар балаларға қолдау көрсетуді жақсартуға бағытталған келесідей практикалық ұсыныстар әзірленді:

- Үш жасқа дейінгі балаларды диагностикалау үшін жалпыұлттық ерте скринингтік бағдарламаларды іске асыру, ауылдық жерлерде қаржыландырылатын ерте араласу орталықтарын көбейту және қызмет көрсетілмеген аймақтарға жету үшін мобильді диагностикалық бөлімшелерді дамыту.

- Мұғалімдерді оқытудың кешенді бағдарламаларын әзірлеу, ассистенттермен және ресурстық бөлмелері бар инклюзивті сыныптарды кеңейту және сенсорлық қолайлы мектеп ортасын құру.

- Мамандарға арналған мамандандырылған сертификаттау бағдарламаларын енгізу, заманауи әдістермен үздіксіз білім беруді ұсыну және ауылдық жерлерде жұмыс істеуге қаржылық ынталандыру.

- Аутизм спектрінің бұзылысы туралы хабардарлықты арттыру үшін ұлттық науқандарды бастау, ата-аналарға арналған семинарлар ұйымдастыру және БАҚ-ты белсенді түрде аутизм спектрі бұзылған адамдардың прогрестері туралы айту үшін тарту.

- Аутизм спектрінің бұзылу бағдарламаларын мемлекеттік қаржыландыруды ұлғайту, ілесіп қызметтерді субсидияланған сақтандыруды дамыту және аутизм спектрі бұзылған балаларды жалпы білім беру жүйесіне интеграциялауға бағытталған реформаларды жүзеге асыру.

Қорыта келе, осы ұсыныстарды жүзеге асыру Қазақстандағы аутизм спектрі бұзылған балаларға қолдау көрсетуді айтарлықтай жақсартып, олардың әлеуметтік бейімделуіне және қоғамға интеграциялануына ықпал етеді. Қазақстан аутизм спектрі бұзылған балаларды әлеуметтік интеграциялауда елеулі прогреске қол жеткізу үшін ол неғұрлым құрылымдалған,

жақсы қаржыландырылған және дәлелге негізделген тәсілді қабылдауы керек. Ерте араласу бағдарламаларын жүзеге асыру, инклюзивті білім беруді жақсарту, кәсіптік оқытуды күшейту, қоғамды ақпараттандыру және институционалдық қолдауды арттыру арқылы аутизм спектрі бұзылған балалар қоғамға сәтті интеграциялану үшін үлкен мүмкіндіктерге ие болуы мүмкін. Саясаткерлер, педагогтар және денсаулық сақтау мамандары аутизм спектрі бұзылған балалар мен олардың отбасылары үшін инклюзивті және қолдаушы орта құру үшін бірлесіп жұмыс істеуі керек. Зерттеу Қазақстанда аутизмді қолдауға кешенді және тұрақты тәсілдің шұғыл қажеттілігін көрсетеді. Білім беру, институционалдық және әлеуметтік мәселелерді шешу арқылы мемлекет аутизм спектрі бұзылған балалар дамып, қоғамға толық қатыса алатын анағұрлым инклюзивті және қолдаушы орта құра алады.

References:

- 1 Amirova A., Cohen Mille, A., Sandygulova A. *The effects of the COVID-19 pandemic on the well-being of children with autism spectrum disorder: Parents' perspectives* // *Frontiers in Psychiatry*. – 2022. – Vol.13. – 1-15 p.
- 2 An S., Chan C., Kaukenova B. *Families in Transition: Parental Perspectives of Support and Services for Children with Autism in Kazakhstan* // *International Journal of Disability, Development and Education*. – 2018. – Vol.67. – 28-44p.
- 3 Kosherbayeva L., Kozhageldiyeva L., Kaukenova A., Samambayeva A. *Situational analysis of intersectoral care for children with autism spectrum disorder* // *Pedagogy and Psychology*. – 2023. – Vol. 57. – №4, – 98-104p.
- 4 Zakirova-Engstrand R., Yakubova G. *A scoping review of autism research conducted in Central Asia: Knowledge gaps and research priorities* // *Autism*. – 2023. – Vol.28, – 342-354p.
- 5 Kosherbayeva L.K., Kozhageldiyeva L., Pena-Boquete Y., Samambayeva A., Seredenko M. *Effects of autism spectrum disorder on parents' labor market: Productivity loss and policy evaluation in Kazakhstan* // *Autism*. – 2024. – Vol.29. – 169-181p.
- 6 Smith A., Brown K., Taylor J. *Social skills training for children with autism: A comparative analysis of intervention methods* // *Autism Spectrum Studies*. – 2020. – Vol.32. – №2, – 123-140p.
- 7 Carter M., Jones L., & Green R. *Individualized social skills interventions for children with autism: A longitudinal study* // *Autism Research*. – 2021. – Vol.14. – №3, – 452-467p.
- 8 Green D., Wilson A., Thompson P. *Sensory integration therapy and its effects on social adaptation in children with ASD* // *Occupational Therapy International*. – 2019. – Vol.26. – №4, – 289-301 p.
- 9 Miller L.J., Schaaf R.C. *Sensory processing disorder and autism: Interventions for improving social integration* // *American Journal of Occupational Therapy International*. – 2020. – Vol.74. – №6, – 640-658p.
- 10 Brown C., Smith T., Johnson R. *The impact of inclusive education on social skills development in children with autism* // *Journal of Autism and Developmental Disorders*. – 2021. – Vol.51. – №5, – 1345-1360p.
- 11 Odom S.L., Thompson J.L., Hedges S. *Teaching social skills to children with autism in inclusive classrooms: Evidence-based strategies* // *Journal of Special Education Research*. – 2018. – Vol.42. – №3, – 215-232p.
- 12 Lovaas O.I. *Applied behavior analysis and social communication in autism: A review of 50 years of research* // *Behavior Modification*. – 2019. – Vol.43. – №3, – 241-261p.
- 13 Johnson L., Adams K., White S. *Behavioral interventions for enhancing social communication in ASD: A meta-analysis* // *Behavioral Psychology Review*. – 2022. – Vol.15. – №2, – 98-117p.
- 14 Kasari C., Paparella T., Freeman S. *AAC interventions for minimally verbal children with autism: A review of effectiveness*. *Autism & Developmental Language Research*. – 2020. – Vol.28. – №1, – 85-102p.

- 15 Eremina E.N. Interaction of psychological and pedagogical support specialists and a family raising a child with autism spectrum disorders // *Korrekcionnaâ Pedagogika: Teoriâ i Praktika*. – 2022. – №4, – 67-70p.
- 16 Nigmatullina I., Vasina V., Pavlova L.D., Garachshenko V., Sin K.F. Competencies of Specialists Working with Children with ASD in the System of Continuing Education // *Образование и Саморазвитие*. – 2024. – №19(3), – 56-71p.
- 17 Šmigelskas K., Ismagulova S. K., Butabayeva L., Kozhageldiyeva L., & Kaukenova A. Accompanying a student with autism spectrum disorder in schools in kazakhstan: the role of a teacher assistant // *Pedagogy and Psychology*. – 2024. Vol. 60. – №3 , – 13-22p.
- 18 Kozhageldiyeva L., Sabyrdylda Z., Akhtayeva N., Samambayeva A. Intersectoral care for children with autism spectrum disorder in Kazakhstan: Parents perspective // *European Journal of Public Health*. – 2023. – Vol.33. – №2. – 554-562p.
- 19 Somerton M., Stolyarova V., Khanin S. Autism and the Knowledge and Beliefs of Specialists in Kazakhstan // *Journal of Autism and Developmental Disorders*. – 2021. – Vol. 52. – 1156-1168p.
- 20 Cuesta J.L., Fernández M., Grau C., Doñate-Martínez A., Garcés J. Equal opportunities to social inclusion for autistic Children // Conference name: 7th International Conference of Education, Research and Innovation. Seville, Spain: ICERI2014 Proceedings, 2014. P. 3035-3041.
- 21 Akerke A., Galiya A., Lazzat M., Gulnur, Sanzhar T. Organisation of the model of early assistance to children with special needs in the Republic of Kazakhstan // *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series "Physics"*. – 2024. – Vol. 56. – Pp. 447-455.
- 22 Abdina A., Uyzbayeva A., Zhanarstanova M. Analysis of inclusive education in the Republic of Kazakhstan in the context of the philosophy of independent living // *ҚазМУ Хабаршысы. Философия, мәдениеттану, саясаттану сериясы*. – 2023. – Vol.86. – №4. 22-32p.
- 23 Elsabbagh M., Divan G., Koh, Y.J., et al. Global prevalence of autism and other pervasive developmental disorders // *Autism Research*. – 2012. – Vol.5. – №3. 160-179p. <https://doi.org/10.1002/aur.239> (accessed on: 25.01.2025)
- 24 2024 Annual Report to Congress on the Individuals with Disabilities Education Act (IDEA) June 30, 2024 . – available at: <https://sites.ed.gov/idea/2024-annual-report-to-congress-on-the-individuals-with-disabilities-education-act-idea/> (accessed on: 05.01.2025)
- 25 Nilsson S., Björkman C. Inclusive education for children with autism in Sweden: Policies and challenges // *Scandinavian Journal of Disability Research*. – 2021. – Vol.23. – №4. 255-270p.
- 26 Takahashi N. Autism and education in Japan: Challenges and progress // *Asian Journal of Special Education*. – 2020. – Vol.15. – №2. 187-201p.
- 27 Kim H., Lee J. Parental perspectives on autism education in South Korea. *International Journal of Disability, Development and Education*. – 2019. – Vol.66. – №5. 495-510p.
- 28 Abdina A., Uyzbayeva A., Zhanarstanova M. Analysis of inclusive education in Kazakhstan in the context of the philosophy of independent living // *KazMU Habarsysy*. – 2023. – Vol.86. – №4. 22-32 p.